

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ישראל מייצאת מלים

התנ"ך הוא ספר שתרגומו נחשב לציון-דרך בחיי לשונות רבות, ואף על פי כן נשארה העברית, שפת התנ"ך, נכס בלעדי של עם ישראל. מלים עבריות מעטות בלבד מצאו להן מהלכים בלשונות העולם וגם הן הגיעו מכלי שני: הנצרות, שהתפתחה מהיהדות, העבירה ללשונות המערב מלים עבריות מאותן מלים שלא תורגמו בנוסח היווני של כתבי הקודש אלא תועתקו כהגיתן בעברית, וכך הגיעו לאירופה מלים המשמשות בפולחן כיחידות עצמאיות שאינן משתלבות בלשון (אמן, הושענא, הללויה) ואחרות המשתלבות בה בעיקר כשמות עצם (גיהנום, כרובים), שרפים), שבת, משיח, שטן, או יובל שהתמזגה ב-jubil 'צֶרַח' (הרומי). כיוון שכתבי הקודש נשארו כספר הפתוח בעולם הנוצרי, יכלו גם מלים אחרות שמוצאן עברי לצאת אל הלשון החיה בשימוש חולין, וכך אנחנו מוצאים באנגלית shibboleth במשמעות 'הגה או מלה שהגיתם מסגירה את מי שאינו דובר ילידי' (ראה שופטים יב, ה-ו) או שמות פרטיים שהפכו לשמות כלליים: jehu (יהוא) 'נהג מטורף' (מל"ב ט, כ), jeremiah 'חוזא שחורות (= קאסאנדרה) או onanism שנגזר משמו של אונן בנו של יהודה (בראשית לח, ט).

מלים עבריות שהוסיפו להתקיים בלשונות היהודים יכלו לחדור ללשונות אחרות לציון דברים ומושגים יהודיים: מילון ובסטר מביא shalom ו-shalom alechem, huppah ו-bar mitzvah, chuppah, kosher, shalosh seudoth, bath/bas/bat mitzvah ו-kasher, purim ו- chanukah/chanukhah/hanukka, ועוד ועוד. בלשונות עגה חדרו מלים עבריות גם לציון מושגים שאין להם כל קשר ליהדות: מילון ובסטר מביא את המלה חוצפה בארבעה כתיבים: chutzpah, chutzpa ו-hutzpah. ה-Rotwelsch, אותה עגת גנבים גרמנית המשופעת במלים עבריות, תרמה ללשונות-עגה גרמניות מלים עבריות. במילונים הגרמניים נמצא בערך Schmiere (שפירושו הרגיל הוא 'משחה, סיכה') את הצירוף Schmiere stehen 'עמד על

המשמר מפני המשטרה בשעת הגנבה' שמקורו בשמירה. בערך Moos ('קֶטֶב') בא שימוש בעגת סטודנטים 'כסף' ממועות. וכמובן המלה Meschugge 'משוגע'.

המלה קבלה שנכנסה ללשונות המערב בראשית הזמן החדש לציון המושג היהודי, הייתה עד מהרה למונח כללי למיסטיקה וצימחה לה גוני משמעויות רבים ומשפחת צורות גדולה (שמות-עצם, תארים ופעלים).

הנהייה אחרי המקורות בתקופת הרנסאנס הביאה את מלומדי אירופה לידי התעניינות בלשון העברית ובדקדוקה, וכך ניתנה הזדמנות למלים עבריות ספורות להישלף ישר מהמקור העברי ולשמש בלשונות אירופה. חכמי הלשון הגרמניים אימצו את שם התנועה שווא (schwa) לציון התנועה המרכזית /ə/ (ואף על פי שאין עדות של ממש שהשווא העברי ציין תנועה זאת במסורת הגייה כלשהי). בכתיבה הגרמני עברה המלה לאנגלית, ואפשר למצוא אותה בה גם בכתיבים shwa או sheva.

אין ספק שבכל תולדותיה לא זכתה העברית לדוברים רבים כל-כך ולפעילות ספרותית ענפה כפי שהיא זוכה בימינו, ואף על פי כן אין לעברית החדשה המעמד של לשון ספר הספרים של העולם הנוצרי. המלים מן העברית הישראלית העשויות למצוא מהלכים בפי דוברי לשונות נכר מצינויות על-פי רוב דברים ומושגים הקשורים בארצנו. במילון ובסטר נמצא moshava, moshav shitufi, moshav ovdim, moshav, sabra, kibbutznik, kibbutz, ואין לראות בהן תרומת כלי הבעה ללשון האנגלית יותר משהצאר הרוסי, המיקאדו היפני או הנגוס החבשי תורמים ללשוננו.

מובן אפוא העניין שיש לנו במלים מהעברית הישראלית המשמשות בלשונות אחרות במשמעויות שאינן מתייחדות דווקא לדברים ולמושגים הקשורים בארצנו, גם אם אינן נחלת דוברים רבים.

במונחי הגאוגרפיה נמצא לעתים מזומנות שמות מקומיים נעשים למונחים בין-לאומיים, וכך מלים מלשונות שונות מגיעות גם לאזורים שאין השפעת אותן לשונות ניכרת בהם. יוגוסלאוויה סיפקה לנו את הקארסט (שמה הגרמני של רמת גיר בסלובֶנִיָה) ואת הדולִינָה ('עמק'), מקסיקו – את הקֶיֶיון 'צינור, שפופרת', איסלאנד – את הגֵיִיזִר (Geysir) – 'המְגִיחַ', שמו של גֵיִזֶר באיסלאנד) ונורוֹגִיה – את הפֵּיוֹרד.

צורות ה"מכתש" ('לוע-סחיפה') היפות בעולם נמצאות בארצנו (ונמצאו כדוגמתן גם בחצי האי סיני ובתוניס). בזכות מחקריו של הגאוגרף דויד עמירן בראשית שנות החמישים מצא המונח *makhtésh* מהלכים בספרות המקצועית הלועזית ותועד במילונים המקצועיים כגון *A Glossary of Geographical Terms* בעריכת L. Dudley Stamp (1961) וכל מהדורותיו של *Glossary of Geology* שבעריכת Robert Z. Bates ו-Julia A. Jackson, אבל למילונים הכלליים לא הגיע.

במילונים המקצועיים (*Glossary of Geology* שהוזכר לעיל ו-*Dictionary of Scientific and Technical Terms* שבעריכת McGraw-Hill) נמצא המונח *paar* (פער) לציון שקע הנוצר מהינתקות והתרחקות של גושים של קרום כדור הארץ (ולא משקיעה של הקרום עצמו), ועל כן תחתיתו אינה מחומר הקרום. לא רק יס-המלח הוא דוגמה ל-*paar*, אלא בראש ובראשונה מפרץ קאליפורניה.

בהצלחתם של המכתש והפער בחו"ל חברו נדירותן של אותן צורות גאוגרפיות המצויות בארצנו ועבודתם המדעית של חוקרים דוברי עברית, אבל אם יש תחום שזכינו להיות בו לאור גויים (גם אם לא גויים גדולים ועצומים), הריהו מפעל החייאת הלשון העברית, שלא נודע כמוהו בכל תולדות אנוש. עמים קטנים שלשוניותיהם על סף היכחדות (או שכבר עברו ובטלו מן העולם) רואים בתחיית העברית מופת ומקור עידוד.

לשונם הלאומית של בני ויילז, הוולשית, הולכת ונדחקת מפני האנגלית. בשנת 1870 נאסר השימוש בוולשית כלשון הוראה בבית הספר והילדים נענשו אם נתפסו מדברים בה. עד לפני עשרים וכמה שנים נהג הדואר הבריטי להחזיר לשולחיהם מכתבים שהכתובת עליהם נכתבה ולשית. שלטי-הדרכים היו כתובים אנגלית. בזכות פעילותם העקשנית של קנאים ללשון הלאומית השתנו פני הדברים לבלי הכר. היום שלטים דו-לשוניים הם, למעשה, סימן הגבול הממשי המודיע לנוסע שהוא יצא מתחומה של אנגליה ובא בתחומה של ויילז. הוולשית נלמדת בגני ילדים ובאוניברסיטאות, ואף על פי כן טרם פסה החֶרְדָה לשלומה ולעתידה. בראש הלוחמים למען הוולשית עומד קריס ריס (Chris Rees). בשנת 1973, בהיותו עוסק בהתוויית מדיניות הלשון של *Plaid Cymru* (מפלגת ויילז) הרבה לקרוא על החייאת העברית. הוא פנה לסוכנות היהודית בלונדון בבקשת מידע על תרומתם של האולפנים להקניית העברית לעולים.

בהיענות לבקשתו נשלחה לוויילז שושנה איתן, מרכזת פעולות הנחלת הלשון בבריטאניה. היא דיברה על האולפן בכנס של Undeb Cenedlaethol Athrawon Cymru ('ההסתדרות הלאומית של מורי ויילז'). לאחר הכנס כמו קריס ריס ושלווה מורים אחרים ופתחו את "קורס האולפן" הראשון בוויילז – חמישה ערבים בשבוע במשך עשרה שבועות.

התיעוד המוקדם ביותר של אולפן בטקסט ולשי הוא פרי עטו של קריס ריס בכתב העת *Yr Athro* ('המורה' 1973, עמ' 153, 155). מאמרו עוסק באולפן בישראל, ודי בכתיבה של המלה, *ulpan*, להעיד שלפנינו תעתיק מעברית ולא מלה שאולה (בוולשית אין האות *u* מציינת את ההגה */u/*). בכתיב זה המלה מופיעה בספרה של יהודית מארו *Hen Wlad Newydd* ('ארץ ישנה חדשה' 1974, עמ' 39), ואם לא די בזאת – באותיות נטויות ("איטלקיות") המשמשות לציון מלה זרה. (הסופרת היא בת הארץ שנישאה בתקופת המאנדאט הבריטי לחייל ולשי וירדה לוויילז. היא תרגמה לוולשית מן הספרות העברית). בכתיבה הוולשית, *wlpan*, המלה מתועדת בשנת 1977, ובצורת הריבוי *wlpanim*; ובשנת 1978 בצורת הריבוי הוולשית *Wlpanau* (עד היום יש הכותבים *Wlpan*, באות רישית, כמעין שם פרטי). המלה נעשית שכיחה בצירוף *cwrs wlpan* ('קורס אולפן') שהעדתו על המלה *wlpan* לבדה נועדה, מן הסתם, להוסיף שקיפות למלה האטומה, והוא נבדל ממלים המציינות קורסים אחרים שאינם למתחילים או שאינם אינטנסיביים.

המלה *wlpan* ידועה לכל תושבי ויילז, גם לדוברי האנגלית שבהם, ורבים מהם אינם יודעים שמוצאה עברי, כשם שרוב דוברי העברית אינם יודעים שהמלה פֶּלָאנל היא ולשית במקורה. על מידת חדירתה של המלה *wlpan* ללשון הוולשית יעיד הפועל שנגזר ממנה: "*Cefais fy wlpaneiddio gan Chris Rees*" ('התאֶלְפַנְתִּי אצל קריס ריס' – *Barn*, חוברת דצמבר 1989 – ינואר 1990, עמ' 87).

תודתי נתונה לקריס ריס, שכתב לי על תולדות האולפנים בוויילז, ולדוקטור ריצ'ארד קרו (Crowe), שהעמיד לרשותי את הערך *wlpan* בכרטסת של *Geiriadur Prifysgol Gymru* ('מילון אוניברסיטת ויילז').